

ΣΤΑ ΒΗΜΑΤΑ ΤΟΥ ΠΟΠΟΒΙΤΣ

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΤΣΙΤΣΕΛΙΚΗΣ

Ο Κωνσταντίνος Τσιτσελίκης διδάσκει στο Τμήμα Βαλκανικών, Σλαβικών και Ανατολικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Μακεδονίας.

Η μελέτη των μουσουλμάνων της Ελλάδας, και ειδικά εκείνων εκτός Θράκης, πριν και μετά την ανταλλαγή πληθυσμών του 1923 ήταν, και εξακολουθεί να είναι, ένα θέμα που δεν έλκει το επιστημονικό ενδιαφέρον των ερευνητών. Όχι γιατί δεν έχει ύλη προς διερεύνηση. Αντίθετα, πολλά μένουν να συζητηθούν και ακόμα περισσότερα να ανακαλυφθούν στα σκοτεινά ντουλάπια αρχείων, εντός και εκτός της χώρας. Η πρόοδος στο πεδίο αυτό, δηλαδή τη μελέτη του ελληνικού Ισλάμ, που έχει γίνει τα τελευταία 10-15 χρόνια είναι σημαντική, εάν συγκριθεί με την επιστημονική παραγωγή παλαιότερων δεκαετιών. Σε αυτή την εξέλιξη μέγιστη συμβολή έχει ο Σάσα Πόποβιτς, ο οποίος έθεσε τις βάσεις της ισλαμολογίας και μάλιστα σε συγκριτική βάση στα μετα-οθωμανικά Βαλκάνια. Το έργο του *L'Islam balkanique* (Osteuropa-Institut an der Freien Universität Berlin, *Balkanologische Veröffentlichungen*, Βερολίνο 1986) αποτελεί έργο αναφοράς και έμπνευσης. Ο ίδιος ώθησε μαθητές του και αυτοί δικούς τους να εστιάσουν σε ειδικότερες πτυχές του φαινομένου στον ελλαδικό χώρο.¹ Από την κληρονομιά αυτή εμπνεύστηκα και ο ίδιος. Η ιδέα για την ιστορικότητα των σύγχρονων φαινομένων με κράτησε ενεργό για πάνω από 12 χρόνια, που καταλήγοντας σε μελέτη, εξετάζει τη νομική θέση των μουσουλμανικών κοινοτήτων στην Ελλάδα από την ίδρυση του ελληνικού κράτους μέχρι σήμερα, συνδέοντας την περίοδο πριν την ανταλλαγή, μετά την ανταλλαγή και τη σύγχρονη εποχή.²

Ένα από τα πιο ενδιαφέροντα σημεία του θέματος αφορά την αποφυγή ενασχόλησης της επιστημονικής έρευνας με τη μουσουλμανική Ελλάδα, επί ελληνικού κράτους. Ασφαλώς δεν είναι τυχαίο ότι τα σχετικά με τις μουσουλμανικές κοινότητες της Ελλάδας πριν και μετά την ανταλλαγή πληθυσμών δεν έχουν σχεδόν καθόλου συζητηθεί παρά μόνο αποσπασματικά σε κεφάλαια βιβλίων ή μέσα από τη συζήτηση ειδικών θεματικών ή σποραδικά μέσα στο πλαίσιο μιας ευρύτερης έρευνας για συγκεκριμένο τόπο ή χρονική περίοδο της ελληνικής ιστορίας.³ Η πολύ μικρή έλξη που ασκεί το θέμα στην επιστημονική κοινότητα αντανακλά την ηγεμονική ιδεολογικοποίηση των θεματικών επιλογών που περιορίζει εν τέλει και την επιστημονική κοινότητα. Φαίνεται ότι η εθνική αφήγηση δύσκολα ανέχεται αναφορές σε ένα μη «καθαρό» εθνικό παρελθόν, που περιλαμβάνει και «άλλους» σύνοικους στον εθνικό χώρο. Η πρόσληψη της Ελλάδας ως τόπου μέσα από το παρελθόν του, καθώς και η προβολή της ελληνικής κοινωνίας στο παρόν και μέλλον, έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον εάν εστιαστεί στον μουσουλμανικό, εκριζωμένο πια, χαρακτήρα της: πώς αυτός παραμένει αόρατος, πώς υποβάλλει τη χρήση όρων, πώς διαμορφώνει ταυτότητες και ομογενοποιεί, πώς υποθάλλει επίπλαστες νοσταλγίες μέσα από μια παθολογία της μνήμης των κοινών και ταυτόχρονα πολλαπλών πραγματικοτήτων.⁴ Εν τέλει, πώς ρυθμίζεται κανονιστικά η θέση των μουσουλμάνων σε μια νεωτερική έννομη τάξη και ποια η θεσμική γενεαλογία με το άμεσα προγενέστερο οθωμανικό παρελθόν. Τα ερωτήματα αυτά σε σχέση με τη μετάβαση από την οθωμανική στην ελληνική κυριαρχία έθεσαν τους μουσουλμάνους κατοίκους σε δύσκολη θέση: όχι μονάχα επειδή ήταν μη ελληνόφωνοι ή μη χριστιανοί, αλλά επειδή εν πολλοίς ταυτιζόνταν με τον οθωμανικό ζυγό και τον κατ' εξοχήν ιδεολογικό αντίπαλο του ελληγισμού.

Για να αντιληφθεί κανείς το τι συνέβη το 1912 με την αντιστροφή των όρων κυριαρχίας στην Ελλάδα μεταξύ διοίκησης και μουσουλμανικού πληθυσμού θα πρέπει να λάβει υπόψη του την προγενέστερη εμπειρία της Θεσσαλίας. Οι μουφτήδες ως θρησκευτικοί αλλά και κοινοτικοί αρχηγοί διατήρησαν δικαιώματα επίλυσης διαφορών αστικού δικαίου, ενώ τα βακούφια, δηλαδή οι κοινοτικές περιουσίες, διατηρήθηκαν, και τέλος τα κοινοτικά σχολεία συνέχισαν να διδάσκουν στα τουρκικά με την προσθήκη του ελληνοδιδασκάλου (σύμφωνα με την ελληνο-οθωμανική Συνθήκη της Κωνσταντινούπολης του 1881). Το μοντέλο αυτό διοικητικής αυτονομίας των μουσουλμανικών κοινοτήτων επεκτάθηκε και για τους μουσουλμάνους των Νέων Χωρών, όταν αυτές προσαρτήθηκαν στην Ελλάδα με τα αποτελέσματα του Β' Βαλκανικού Πολέμου. Με την ελληνο-οθωμανική συνθήκη των Αθηνών (1913) οι μουσουλμάνοι, έλληνες πια πολίτες, υπάγονταν σε ειδικό καθεστώς προστασίας παρόμοιο με εκείνο των θεσσαλών μουσουλ-

μάνων. Η προστασία των μουσουλμάνων στην Ελλάδα, όπως εφαρμόστηκε και στις υπόλοιπες βαλκανικές χριστιανικές χώρες, νικήτριες των βαλκανικών πολέμων (βλ. Βουλγαρία, Σερβία, Ρουμανία), δόθηκε ως εκέγγυο σταθερότητας στη νέα κατάσταση πραγμάτων που ελαχιστοποιούσε την οθωμανική παρουσία στα Βαλκάνια, αλλά κατέστησε μειονότητα εκατομμύρια μουσουλμάνων. Οι μουσουλμάνοι κατακερματισμένοι σε επί μέρους γλωσσικές ομάδες και συχνά ετερόδοξα σουνιτικά και σιιτικά τάγματα (Μπεκτασί, Χαλβετί, Μεβλεβί κ.ά.) αποτελούσαν δυνάμει πεδίο ανταγωνισμών μεταξύ της νέας ελληνικής κυριαρχίας και των διεκδικήσεων που εξέφραζε ο τουρκικός εθνικισμός, μέσα από τις πολιτικές των κυβερνήσεων των Νεότουρκων αλλά και τον μουσουλμανικό οικουμενισμό που επόπτευε στην περιοχή το σείκουλισλαμάτο της Κωνσταντινούπολης. Μία από τις πλέον αποσιωπημένες πτυχές της μουσουλμανικής Ελλάδας είναι οι Αλβανοί/αλβανόφωνοι μουσουλμάνοι πριν και μετά την ανταλλαγή πληθυσμών (-1944) και την πρόσκαιρη αναγνώριση αλβανικής μειονότητας που υπάχθηκε στη Συνθήκη των Σεβρών (1920/1923) για τις μειονότητες στην Ελλάδα. Εν τέλει, το μοντέλο κοινοτιστικής προστασίας επεκτάθηκε με τη Συνθήκη της Λοζάνης (1923) και στους μουσουλμάνους της Θράκης, ενώ οι μουσουλμανικές κοινότητες της Ρόδου και της Κω υπάχθηκαν σε ένα μη-καθεστώς προστασίας (1947).

Οι συνέχειες και οι ασυνέχειες της μουσουλμανικής Ελλάδας, πριν και μετά την ανταλλαγή, θα μπορούσαν να συσχετιστούν με την έλευση, διέλευση ή εγκατάσταση πολλαπλών μουσουλμανικών κοινοτήτων στη σύγχρονη Ελλάδα. Η μετανάστευση του 1980 από τη Μέση Ανατολή προς την Ελλάδα και κυρίως μετά το 2000 από την άφιξη μεταναστών και προσφύγων από την Ασία και την Αφρική δημιούργησε επάλληλες στρωματώσεις του «νέου Ισλάμ» στην Ελλάδα σε εντελώς διαφορετικές συνθήκες από τότε που άνθισε το οθωμανικό και μετα-οθωμανικό Ισλάμ. Εν τέλει, εάν οι μουσουλμάνοι της Ελλάδας εγκατέλειψαν τον τόπο τους ως πρόσφυγες το 1924, σχεδόν έναν αιώνα αργότερα οι νέοι μουσουλμάνοι κάτοικοι της χώρας είναι και αυτοί, με την αντίστροφη φορά, θύματα ένδειας και πολέμων στη δική τους πατρίδα.

Η σύνδεση αυτή των δύο διαφορετικών ιστορικών περιόδων που συσχετίζονται μέσα από τη στενή μέση της κλειψύδρας του χρόνου μπορεί να γίνει ως προς το ειδικό νομικό καθεστώς, στο οποίο είχαν υπαχθεί και υπάγονται οι μουσουλμάνοι, τη θεσμική, κοινωνική, οικονομική και ιδεολογική σχέση πλειονότητας-μειονότητας, η οποία παγιώθηκε μέσα από τη μετάβαση από την οθωμανική στην ελληνική διοίκηση, και βέβαια όπως σχηματοποιείται στο σύγχρονο δίκαιο των δικαιωμάτων του ανθρώπου. Από μίαν άλλη οπτική γωνία, η σύνδεση αυτή μπορεί να φέρει στο φως την αποσιωπημένη μουσουλμανική Ελλάδα, όπως αυτή συνδέθηκε και εξακολουθεί να συνδέεται με τον

εθνικό «άλλο». Θα μπορούσε επίσης να ανιχνεύσει το μέλλον της χώρας, το οποίο εμπλουτίζεται ξανά, μέσα από μία ασταθή αλλά διαρκή μετανάστευση, με ένα ανεπαίσθητο μουσουλμανικό χρώμα. Η συμβίωση χριστιανών και μουσουλμάνων σε διαφορετικά πολιτικά και κοινωνικά συμφραζόμενα αποκτά σήμερα ξανά ιδιαίτερη σημασία. Η ερευνητική κληρονομιά, λοιπόν, του Πόποβιτς είναι πολύτιμη, καθώς η μελέτη των μετα-οθωμανικών Βαλκανίων μέσα από τη διαχρονική σύγκριση του νομικού καθεστώτος και των πολιτικών που άσκησαν τα νέα κράτη αναδεικνύουν χρήσιμα παραδείγματα και γνώση. Γι' αυτό ακριβώς, ο ερευνητικός, και όχι μόνο, δρόμος που άνοιξε ο Πόποβιτς είναι τόσο προκλητικά ενδιαφέρων.

20.8.2015

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

- 1 Paris Konortas, «Les musulmanes de Grèce entre 1821 et 1912», Mémoire de DEA, École des Hautes Études en Sciences Sociales, Παρίσι 1980· Στέφανος Κατσίκας, «Το μεταοθωμανικό Ισλάμ στο ελληνικό έθνος κράτος: νομική μεταχείριση των μουσουλμανικών πληθυσμών της Ηπειροθεσσαλίας 1881-1912», 3 τ., πτυχιακή εργασία, Ιόνιο Πανεπιστήμιο-Τμήμα Ιστορίας, 1988.
- 2 Konstantinos Tsitselikis, *Old and New Islam in Greece. From Traditional Minorities to Immigrant Newcomers*, Martinus Nijhoff, Λέιντεν-Βοστώνη 2012.
- 3 Εκτός από τις μελέτες που ήδη αναφέρθηκαν βλ. για παράδειγμα τις παρακάτω μελέτες: Λάμπρος Μπαλτσιώτης, «Οι μουσουλμάνοι Τσάμηδες από την είσοδό τους στο ελληνικό κράτος μέχρι την έναρξη του ελληνο-ιταλικού πολέμου», διδακτορική διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο-Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας, 2009· Marc Mazower, *Salonica: City of Ghosts. Christians, Muslims and Jews 1430-1950*, Λονδίνο-Ν.Υόρκη-Τορόντο-Σίδνεϊ 2004· Ευάγγελος Χεκίμογλου, *Θεσσαλονίκη: τουρκοκρατία και μεσοπόλεμος*, University Studio Press, Θεσ/νίκη 1996· Γιάννης Γκλαβίνας, «Μουσουλμανικοί πληθυσμοί της Ελλάδας: αντιλήψεις και πρακτικές της ελληνικής διοίκησης», διδακτορική διατριβή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης-Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, 2009· Αλέξανδρος Δάγκας, *Συμβολή στην έρευνα για την οικονομική και κοινωνική εξέλιξη της Θεσσαλονίκης: Οικονομική δομή και κοινωνικός καταμερισμός της εργασίας*, Επαγγελματικό Επιμελητήριο Θεσσαλονίκης, Θεσ/νίκη 1998.
- 4 Παραπέμπω στις ιδέες που ανέπτυξε στη εισήγησή του στο συνέδριο *Θεσσαλονίκη 1912-2012* (Οκτ. 2012) ο Charles King, «The Making and Remaking of Cities in Comparative Perspective».

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑ

Riki Van Boeschoten, Loring M. Danforth

Παιδιά του ελληνικού Εμφυλίου

Πρόσφυγες και πολιτική της μνήμης

Το 1948, στο αποκορύφωμα του ελληνικού Εμφυλίου, τριάντα οκτώ χιλιάδες παιδιά απομακρύνθηκαν από τα σπίτια τους στα βουνά της βόρειας Ελλάδας για να σταλούν σε οικοτροφεία από την εθνική κυβέρνηση και σε ορφανοτροφεία της ανατολικής Ευρώπης από το ΚΚΕ. Αντικείμενο έριδας κατά τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου, το αμφιλεγόμενο αυτό επεισόδιο έχει αφήσει ανεξίτηλα τραύματα στην ελληνική κοινωνία. Ο Λόρινγκ Ντάνφορθ και η Ρίκι βαν Μπούσχοτεν παρουσιάζουν για πρώτη φορά μια διεξοδική μελέτη, κατάστικτη από συγκινητικές προσωπικές διηγήσεις, για τα δύο προγράμματα εκκένωσης και για τις ζωές των παιδιών που άλλαξαν για πάντα.

